

Türk Sosyolojik Düşünce Geleneğinde Ziya Gökalp'ın Eğitim ve Kültür Anlayışı

Kenan Tazefidan^{1,2}, Musaye Konak Özçelik³

ÖZET

Sosyoloji toplumsal problemlere çözüm bulmak amacıyla Batı'da ortaya çıkan bir bilimdir. Sosyologlarımızın büyük çoğunluğu Batılı sosyologların etkisinde kalmıştır. Ziya Gökalp ve Prens Sabahaddin ile başlayan bu aktarmacı etki hızla devam etmektedir. Türkiye'nin sosyolojisi üzerinde düşünmek ve sosyologların fikirlerini konu edinen çalışmaların hazırlanması sosyolojik tarihimiz bakımından önemlidir. Bu makalede Türkiye'de sosyolojinin ve sosyoloji kürsüsünün kurucusu olan Ziya Gökalp'ın Türk sosyolojisine, eğitim ve kültür anlayışı konusundaki katkılarına yer verilmiştir. Türk sosyolojisinde görüş ve önerileriyle öne çıkan Gökalp, Türkiye'de sosyolojinin bugünkü seviyeye gelmesinde etkindir. Ondan bahseden pek çok yazı ve çağdaşı onu ideolog, fikir babası, siyasetçi olarak nitelendirmiştir. Gökalp'ın kültür ile eğitim konularındaki düşünceleri, modernleşen Türkiye'yi derinden etkilemiştir. O insanların modernleşme aşamasında kendi kültürel mirasını muhafaza ederek ilerlemelerinin önemine ışık tutmuş ve bu amaçla eğitim politikaları ile harmanlayarak toplumsal ilerlemenin muhtevasını belirlemeye çalışmıştır. Gökalp'ın eğitim ve kültür anlayışını anlamak, onun meşhur hars ve medeniyet ikiliğini anlamakla, Batı toplumuyla olan ilişkilerimizi kavramakla doğrudan ilişkilidir.

Anahtar Kelimeler: Ziya Gökalp, Eğitim, Kültür, Türk Sosyolojisi, Medeniyet.

Ziya Gökalp's Education and Culture Conception in The Turkish Sociological Thought Tradition

ABSTRACT

Sociology is a science that emerged in the West with the aim of finding solutions to social problems. The vast majority of our sociologists have been influenced by Western sociologists. This transfer effect, which began with Ziya Gökalp and Prince Sabahaddin, continues rapidly. Thinking

¹ İletişim Yazarı: kenant.fidan@hotmail.com

² Dr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş İstiklal Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Psikoloji Bölümü, Kahramanmaraş, Türkiye, ORCID:0000-0001-6054-0576.

³ Dr. Öğr. Üyesi, Artuklu Üniversitesi, Savur Meslek Yüksekokulu, Sosyal Hizmetler, Mardin, Türkiye, ORCID: 0000-0001-6334-3180.

about the sociology of Turkey and preparing studies that address the ideas of sociologists are important in terms of our sociological history. This article includes the contributions of Ziya Gökalp, the founder of sociology and the sociology department in Turkey, to Turkish sociology, and the understanding of education and culture. Gökalp, who stands out with his views and suggestions in Turkish sociology, has been effective in bringing sociology to its current level in Turkey. Many writings and contemporaries who mentioned him described him as an ideologist, an intellectual, and a politician. Gökalp's thoughts on culture and education deeply influenced modernizing Turkey. He shed light on the importance of people's progress by preserving their own cultural heritage during the modernization phase and, for this purpose, he tried to determine the content of social progress by blending it with educational policies. Understanding Gökalp's understanding of education and culture is directly related to understanding his famous duality of culture and civilization and to comprehending our relations with Western society.

Keywords: Ziya Gökalp, Education, Culture, Turkish Sociology, Civilization.

1. GİRİŞ

Osmanlı Devleti son yıllarında, Batılı Devletler karşısında mağlubiyetler almaya ve toprak kaybetmeye başlamıştır. Devleti tekrar eski gücüne getirmek için gerek yöneticiler gerekse aydınlar arasında ilerlemenin yollarını arama çabasını artırmıştır. Bu gayretlerin başında devlette ve toplumda Batıya benzer şekilde bir yenileşme oluşturma girişimi gelir. Özetle batılılaşma hareketi olarak isimlendirilen bu girişim Batıdaki modern gelişmeleri yakalama amacını güden bir düşünce hareketi haline gelmiştir.

19. yüzyılda Batı'da ortaya çıkan sosyoloji, temel amaç olarak, Batı toplumlarının sorunlarıyla ilgilenmiş ancak daha sonra bütün dünyaya yayılmış ve hâkim sosyoloji haline dönüşmüştür. Batı sosyolojisi, batılı olmayan toplumlar hakkında da söz söylemeyi kendisine görev edinmiştir. Bu noktada, Batı sosyolojisi, Batılı olmayan toplumlarda görülen sosyoloji anlayışlarını etkileme gücüne sahip olmuştur. Batı sosyolojisinin etkilediği sosyolojilerden birisi de Türk sosyolojisidir. Türkiye'de sosyoloji çok erken yıllardan bu yana Türk düşüncesinde yerini almış, günümüze kadar varlığını devam ettirmiştir. Sosyoloji, bize Batı'dan aktarılmış bir bilimdir. Ülkemizde sosyolojinin neliğini/gelişmelerini kavrayabilmemiz için sosyolojinin bu özelliğinin bilinmesi kayda değerdir.

Ziya Gökalp'e bir bilim olarak sosyoloji, kendisi hakkında gerekli olan verileri tek başına hazırlayamaz. Bu açığı tarih, etnografya (halk bilim) ve istatistik bilimlerinden yararlanmıştır. Ona göre yazılı edebiyatları olan milletlerin tarihleri de yazılmış olduğu için sosyoloji, bu konudaki malzemeyi tarihten alır (Gökalp, 2013, s. 14).

Sosyoloji, Türkiye'ye Batılı kurumları tanıtmanın yanı sıra ülkenin kurtuluşuna fayda sağlayacağı düşünülen kuram ve fikirleri aktarmak amacıyla getirilmiştir. Türk sosyoloji tarihi ve Türk sosyologların fikirleri ülkemizdeki sosyoloji biliminde önemli bir inceleme alanını kapsamaktadır. Yüz yıllık bir birikime sahip olan sosyolojimizin kayda değer bir literatürü oluşmuştur.

Türk sosyolojisinin doğuşu ve gelişiminde iki temel eğilim etkin olmuştur. Türkiye’de bir yandan Batı hayranı konumunda olan ve aktarmacı bir vasfa sahip olan sosyoloji anlayışı, diğer yandan ise yerli ve milli bir görüş sergileyen sosyolojik görüşü hâkim olmuştur. Aktarmacı sosyologlarımız Batı sosyolojisi perspektifinde Türkiye’nin temel problemlerine bakmışlardır. Yerli ve milli bir tutum sergileyen sosyologlarımız ise, Türk toplumunu, kendi içyapısı, kendi kültürel değerleri ve tarihi bağlamında dile getirmeye çalışmışlardır. İşte, bu bağlamda, çalışmanın konusunu milli sosyoloji anlayışı veya kendi ifadesiyle ‘milli içtimaiyat’ konusunda sembol isimlerden birisi olan Gökalp’e dikkat çekilmiştir.

Türk sosyolojisinin doğuşu ve gelişiminde iki temel eğilim etkin olmuştur. Türkiye’de bir yandan Batı hayranı konumunda olan ve aktarmacı bir vasfa sahip olan sosyoloji anlayışı, diğer yandan ise yerli ve milli bir görüş sergileyen sosyoloji anlayışı hâkim olmuştur. Aktarmacı sosyologlarımız Batı sosyolojisi perspektifinde Türkiye’nin temel problemlerine bakmışlardır. Yerli ve milli bir tutum sergileyen sosyologlarımız ise, Türk toplumunu, kendi içyapısı, kendi kültürel değerleri ve tarihi bağlamında dile getirmeye çalışmışlardır. İşte, bu bağlamda, çalışmanın konusunu milli sosyoloji anlayışı veya kendi ifadesiyle ‘milli içtimaiyat’ konusunda sembol isimlerden birisi olan Ziya Gökalp’e dikkat çekilmiştir.

Cumhuriyet dönemindeki eğitim reformlarıyla ilham kaynağı olan Gökalp’in kültür ve eğitim anlayışını merkeze alan bu çalışmada literatür taramasına müracaat edilmiştir. Onun modernleşme ile milli kültürü birleştiren yaklaşımına dikkat çekilmiştir.

2.TARİHSEL ARKA PLANI AÇISINDAN TÜRK SOSYOLOJİSİNİN DURUMU

Türkiye’nin düşün tarihinde bir bilim olarak sosyoloji, siyasetle dünya konjonktürüyle sürekli iç içe olmuştur. Ziya Gökalp’in Darülfünun bünyesinde 1914’te kurulmuştur (Aktay, 2013: 22). Sosyoloji, Türkiye’ye Batılı kurumları tanıtmak ve bir kurtarıcılık vasfı da yüklenerek ülkenin kurtuluşuna çareler getireceği anlayışıyla kuram ve görüşleri aktarma aracı olarak düşünülmüştür (Kaçmazoğlu, 2015, s. 31). Türkiye’de sosyoloji erken yıllardan beri Türk düşüncesi içinde yerini almış, günümüze kadar varlığını sürdürmüştür. Dünyada sosyoloji tartışmalarının ilk yankı uyandırdığı üniversitelerinde ilk günlerinde ders olarak okutulduğu ülkelerin başında Türkiye gelir. Sosyolojimiz çok uzun bir geçmişe sahiptir. Bu anlamda, sosyolojimiz, bütün kavram ve kuramlarıyla birlikte Batı’dan aktarma bir bilgi olsa da en azından bu aktarılışın bir tarihi serüveni mevcuttur. Günümüzde sosyolojimiz hakkında doğru değerlendirmelerde bulunabilmemiz için Batı sosyolojisini iyi derecede bilmemizin yanında sosyolojinin ülkemizdeki serüvenini de yakından bilmemiz gerekir. Batı sosyolojisi ülkemizdeki çalışmalara kaynaklık etmiştir. Ancak sosyolojinin ülkemizdeki serüveni, kazandığı eğilimleri ancak Türkiye’nin sorunları ve bu sorunlar önünde takınılmış tutumlarla olan ilişkilerinde gerçek anlamını bulmaktadır. Bu yüzden de sosyolojimizi problemlerimizle beraber ele almak, başka bir deyişle Türk sosyoloji tarihi konusu üzerine mercek tutma zorunluluğu taşımaktadır (Baykan Sezer, 2019, s. 180-181).

Türkiye’de sosyoloji, başka ve değişik tanımlamalar kullanılmasına rağmen uygarlıkta veya ekonomide Batı’ya göre geride kaldığımız ve Batı’ya nasıl yetişmemiz gerektiği konularını ele almıştır. Bir yandan sosyolojinin Batı’dan hiçbir eleştiriye tabi tutulmadan ülkemize aktarılışın doğrulanması olan gayretin yanında, sosyoloji çalışmaları olarak ancak çeşitli el ve ders kitaplarına veya Batı sosyoloji kavram ve kalıplarının Türk toplumuna yakıştırılması zorlamalarına maruz kalmaktayız. Bu anlamda, sosyoloji görüldüğü üzere Türkiye’de başta Batı düşüncesinin eriştiği yeni çözüm ve sonuçları bizlere tanıtmayı ve Batı’nın, Batı düşüncesinin üstünlüğünü savunmayı görev edinmiştir (Sezer, 2020, s. 8). Çalışmalarında kültür, eğitim, aydınlar gibi pek çok konuya değinen Gökalp, *Felsefe Dersleri* adlı çalışmasında temelde altı ana başlık üzerinde yoğunlaşmıştır. Bilim ve felsefe, psikoloji, dil ve sanat, mantık, ahlak ve metafizik gibi konulara değinmiştir. Bilim ve felsefe konusuna değinirken Gökalp, ilim kavramının önemine değinmiştir. Gökalp, ilimin temel dayanağının bilme istencinden doğduğuna işaret etmiştir (Gökalp, 2006: 6-14). Emile Durkheim’in etkisinde kalan Gökalp, gündelik yaşamda medeniyetten-kültüre, toplum yapısından aydınlara kadar hemen hemen bütün konulara değinmiştir. Durkheim ile sosyoloji kurumsal bir döneme girmiştir. *Sosyolojik Yöntemin Kuralları* (1895) adlı çalışmasında Durkheim, sosyologların genel olarak izledikleri izah metodunun finalist hem de psikolojik olduğunu ileri sürer. Yine ona göre toplum, bireylerden önce var olamaz (Durkheim, 2018: 126).

Sosyoloji Batı bilimi olarak toplumsal sorunlara çare bulmak maksadıyla Batı’da ortaya çıkmıştır. Bu noktada, sosyoloji, hızla değişen ve sanayileşen Batı toplum yapısının sınıfsal problemlerine ve sorunların kümülatif toplum yapısında oluşturduğu kimlik bunalımına çare bulmak maksadıyla geliştirilmiştir. Bizde sosyolojinin çıkışı, Batı’dakiyle birebir uyuşmasa da benzer sorunlara çözüm üretmek maksadı güdülmüştür. Sosyolojinin Türkiye’ye geliş amacı, toplumsal problemlere çözüm bulmak, kimlik bunalımına açıklama getirmek ve Batılılaşmayı topluma tanıtmaktır (Kaçmazoğlu, 2018, s. 25-26).

2. ZİYA GÖKALP’İN YAŞAMI, KİŞİLİĞİ, DÜŞÜNCE YAPISI VE SOSYOLOJİSİNİ ANLAMAK

Ziya Gökalp (1876-1924) yılları arasında yaşamış, sosyolojik düşünceleriyle çığır açmış Osmanlı Devleti’nin son dönemleri, yıkılışı ve Türkiye Cumhuriyeti Devletinin kurulması ile ilgili problemler çerçevesinde düşünceleri şekil almıştır (Tuna K. , Ziya Gökalp’in Milli Sosyoloji Anlayışı, 1986, s. 51). Gökalp, Cumhuriyet devrinin önemli düşünürlerindendir. Döneminde ve akabinde işlediği konularla sürekli gündemde kalmayı başarmış veya takipçileri tarafından gündeme getirilmiş bir sosyologdur. Gökalp, pozitivist sosyolojinin düşünsel ilkelerini ülkemize getirmiştir. Kültür-uygarlık, evrensel sosyoloji-milli sosyoloji, ilkel toplumlar- medeni toplumlar ve benzeri ikili yaklaşımlar, onun sosyolojik anlayışında önemli bir yeri vardır. Gökalp’e göre sosyoloji, genel medeniyetleri ve kültürleri kıyaslayarak toplumların ve kurumların bağlı oldukları kanunları bulmak ve toplumlara istenilen yönü vermekle görevlidir. Toplumların bağlı oldukları kanunları bilen sosyologlar, bir milletin gelişmesinde elzem derece rol oynarlar. Bu ideanın Gökalp

terminolojisindeki karşılığı; dâhiler sezerek, sosyologlar da toplumsal kanunları öğrenerek bir toplumun gelişmesinde etkin rol oynar (Kaçmazoğlu, 2018, s. 9).

Gökalp var olan sosyoloji sistemleri içerisinde Durkheim sosyolojisinden yararlanma yolunu seçmiştir. Bu anlamda, Gökalp'in bir taraftan Durkheim sosyolojisinden yola çıkması diğer taraftan da milli sosyolojiden bahsetmesi çelişkili bir durum olarak görülebilir. Gökalp'in milli sosyoloji anlayışında; bir tarafta Türk toplum tarihinde yeni bir adım olarak kabul edilen millet evresinin ve buna hazırlayan değişimleri kavranabilmesi için gerekli tarihi temelleri netleştirebilmek ve bunu için belli temel kavramları tespit edebilmek amacı bulunmaktadır. Bu temellendirme Gökalp'in, sosyolojisinin temel problemlerinden biri olan Batı Medeniyeti ile kaynaşmamız hakkında, kullanacağı terminolojinin alt yapısını kurmaktır. Diğer taraftan ise, Türk toplum ve tarihinin sosyolojinin belli başlı bir mevzusu olarak ele alınabileceği, toplumumuza kimliğini veren özellikleri ile tipinin ve maruz kaldığı aşamaları bilmesi yolunda önemli ipuçlarını ele geçirmesi mümkün olmaktadır (Tuna K. , Ziya Gökalp'in Milli Sosyoloji Anlayışı, 1986, s. 52) Bu yönüyle Gökalp, Türkiye'nin düşünce, siyaset ve kültür tarihinde önemli bir yer tutmaktadır. İmparatorluktan ulus-devlete geçiş sürecinde yaşayan Gökalp'in, yüzleştiği problemler ve bunalımların etkisiyle toplumumuz ve kültürümüz üzerinde ortaya koyduğu sosyolojik, kültürel, teoriler ve değerlendirmeler hala geçerliliğini sürdürmektedir (Gürsoy & Çapçioğlu, 2006, s. 99).

Comte-Durkheim ekolünü kabul etmekle beraber, bu görüşlere Türkçülük ve ulusallık renklerini ilave eden; bir başka deyişle, bu ekolün fikirlerini “milli” özelliklere göre yeniden şekillendiren Gökalp, evrensel olma ideasında Batı sosyolojisinin Comte-Durkheim ekolünden “milli bir sosyoloji” oluşturmaya gayret eder. Bu yüzden de çelişkili gibi görünen bu durumun aslında çelişkili olmadığı aşikârdır (Kaçmazoğlu, 2018, s. 12). Gökalp'in temel felsefesinde her anlamda kendi kültürümüze bir geri dönüş olması gerektiğini ifade etmiştir (Tazefidan, 2017, s. 97) Kendisini yaşadığı toplumuna adanmış Gökalp, fikri ve edebi yapıtlarını da bu amaca göre oluşturmuştur.

Gökalp düşüncelerini sosyal gerçekliğe dayandırmaya gayret eder. Bu anlamda, sosyoloji onun için çok kuvvetli bir araçtır (Atasoy, 2020, s. 106) Gökalp, Türk sosyolojinin kurucusu ve ortaya koyduğu çalışmalarla öncü ve yol gösterici olmuştur. Ondan bahseden pek çok yazıda hatıralarını ve değerlendirmelerini ortaya koyan birçok çağdaşı onu ideolog, fikir babası, siyasetçi gibi nitelendirmelerle tanımlamalarına rağmen bugün kendisini Türk sosyolojisinin baş siması olarak bilmekteyiz (Tuna, 2015, s. 29).

Emre Kongar'a göre, 1923-1938 döneminin en belirgin özelliği yeni bir toplum yaratma gayretlerinin önemli ölçüde etkilenmiş olmasıdır. Bu dönemde başta Ziya Gökalp olmak üzere o dönemin önemli düşünürleri hem çevreye toplumbilimi tanıtmak hem de yeni bir toplumun bilimsel zeminin temellerini atmak amacını yüklenmiş görünüyordu. Hiç şüphesiz döneme damga vurmuş olan sosyal bilimci Gökalp'tir (Kongar, 1993, s. 13). Vatani kurtaracak çözümleri, arayışı Gökalp'i kişilik yapısı açısından da büyük oranda etkilemiştir.

Gökalp'in sosyolojisine temel oluşturan Osmanlı'nın son dönemlerinin problemleri ve yeni kurulan Cumhuriyet'e toplumsal temel arama çabasıdır. Bu bakımdan bu tarihi/toplumsal koşullar ile bu koşulların izah edilmesi, sorunların ele alınması ve ortadan kaldırılması yolunda öne sürülen fikirler, bu fikirlerin dayanakları Gökalp'in sosyolojisini oluşturmaktadır. Başka bir ifadeyle sosyolojik çalışmaların bel kemiğini oluşturan toplum ve toplum için söylenenler Gökalp'in çalışmalarının da yönünü çizmiştir (Tuna, 2015, s. 29). Gökalp bu konulara kafa yorduğu için Türk sosyolojisinin temsilcisi sayılmaktadır.

Gökalp, Türkiye'nin ilk toplumbilimcisidir. Bu yargının hiç şüphesiz sağlam dayanakları mevcuttur. İlk olarak gerçekten ilk toplumbilim bölümünü İstanbul Darülfünunda içtimaiyat olarak kurmuştur. Böylece, toplumbilime, akademik bir çatı altında meşruiyet ve kurumsallık kazandırmıştır. Bu aşamanın önemi göz ardı edilemez. Toplum olarak kendi bilim adamlarını üretmeye başlamanın, bir bilim dalı için mecburi bir gelişme aşaması olduğunun herkes farkındadır. Bu aşamanın ise gerçekleştirilebileceği tek yer, bir yükseköğrenim kurumudur. İkincisi ise, Gökalp, İmparatorluğun yıkış döneminde, kurulacak yeni toplum hakkında çıkış yollarını, batı toplumbilim tarafından geliştirilmiş kavramları kullanarak izah etmiştir (Kongar, 1993, s. 13).

3. ZİYA GÖKALP'İN KÜLTÜR VE EĞİTİM ANLAYIŞI

Gökalp *Makaleler I* adlı çalışmasında kültürler milletlere özgü niteliklerini korumaktadır. Kültürler, toplumlara şahsiyetlerini veren, onların benliğinin koruyan, başka milletlerle arasındaki konumunu tayin eden maddi ve manevi varlık değerlerin bütünüdür (Gökalp, 1976, s. 6). Gökalp'e göre bir kavmin kurumları çağdaşı olduğu bir başka kavimle benzerlik gösterir. Kurumları arasında iş birliği bu türden kavimlere “medeniyet zümresi” adı verilir. Ayrıca iş birliği içindeki kurumların hey'et-i mecmuasına da “Medeniyet” adı verilir (Gökalp, 1977, s. 13).

Gökalp, döneminde kültür ile medeniyet ile ilgili çıkan tartışmalar etkisini kaybetmeden günümüze kadar devam etmiştir. Kimileri bu durumun Gökalp'in ortaya çıkardığı yapay bir ayrıntı olarak adlandırırken, başkaları ise onun kültür ile medeniyet ayrımını eksik bıraktığını, bu ayrımın net bir biçimde izah edilmesi gerektiğini savunmuşlardır. Bu tartışmanın Türk düşünürleri tarafından uzun süre devam edeceği düşünülmektedir. Oysaki farklı bakış açılarını ileri sürenler bilimsel kriterlerle kişisel fikirlerini ayrarabilselerdi bu mesele daha erken bir zamanda açıklığa kavuşturulacaktı. Kültür ve medeniyet ayrımı toplumlar için yalnızca sosyolojik kavram konusu değil, topluma katkı sunma biçimimizdeki isteklerimize tarafsız destek verme gayretidir (Özyurt, 2014, s. 189). Ortak kabul edilen yargı toplumun insanlık tarihinden beri hep var olduğu gerçeğidir. Bu anlamda bu çalışmanın temel gayesi Gökalp'in fikirlerinin düzenli bir sunumundan ziyade onun görüşlerini konu olarak incelemesi olup fikirlerinin süreç içerisinde kaynağını oluşturan kültür ve medeniyet ayrımının tahlil edilmesi ile sınırlamaktır. Gökalp'in kültür ve medeniyet ayrımına dair söylemleri dönemlerin siyasi biçimlerine göre farklı yorumlanmıştır. Dolayısıyla Gökalp'in ne söylediğinden ziyade yapmaya çalıştığı önem kazanmıştır (Tak, 2015, s. 262). Onun çalışmalarında sıklıkla konu olarak değerdendirdiği

kültür ve medeniyet kavramları pek çok düşünür tarafından ele alınarak konunun önemine dikkat çekilmiştir.

Kültür ve medeniyet ayrımı Batılı toplumlar karşısındaki milli kimlik duruşumuzu ve özellikle medeniyet kavramını bir değer yargısı olarak görmesi bakımından Türk düşüncesi ve toplum yaşamı bakımından önem taşımaktadır. Bu anlamda kültürümüzdeki eksiklikleri görüp Batıya yöneldiğimiz ve çözüm yolunu orada aramaya başladığımız günden itibaren temel sorun oradan alıp olmayacağımız konular ile ilgilidir. Avrupa'dan alıp ya da almayacağımız konulara dair fikir düzeyindeki tartışmalar günümüze kadar devam etmiştir (Köseoğlu, 2000, s. 220). Medeniyet içerisinde farklı kültürleri barındırdığı için kültür ile birbirini tamamlamaktadır.

Birbirlerinden farklı olarak görünen kültür ve medeniyet kavramları farklılıktan ziyade birbirini tamamlayan kavramlardır. Kültüre göre daha kapsamlı olan medeniyet kavramı aslında pek çok kültürü içerisinde barındırmaktadır. Ziya Gökalp, Türkçülüğün Esasları adlı çalışmasında millet kavramı hakkında önemli tespitlerde bulunmuştur. Ona göre, millet kendisine has bir kültürü olan topluluktur (Gökalp, 1969, s. 8).

Kültür ve medeniyet ile ilgili tartışmalar ülkemizde son yıllarda dikkate değer değişikliklere uğramıştır. Dünyanın her yerinde batılılaşma düşüncesi egemen olmuştur. Özellikle milletleşme sürecindeki ülkeler kalkınmak için batılılaşmanın önemli biçimde katkı sunacağı düşüncesindedirler. Diğer tarafta sömürülen ülkeler ise zoraki bir batılılaşma ile karşı karşıya kalmaktadırlar. Ancak bu algı 20. yüzyılın ortalarında iki şekilde değişmiştir. İlk olarak sömürgecilik biçimi değiştiği için sömürülen ülkelerin bağımsızlığı kavuştuğu düşünülür. İkinci olarak batılılaşma düşüncesini benimseyen çoğu ülke bu kavramın kalkınma için yeterli gücü sağlayamadığı fark edip kendi kültürel değerlerine uyumlu yeni kalkınma modellerine yönelmişlerdir.

Toplumların önce kültürleri oluşmuş ve toplumlar kültürel açıdan geliştikçe bu gelişmeye bağlı olarak siyasi açıdan da ilerleyerek güçlü bir devlet inşa etmişlerdir. Kültürlerin gelişmesi ve ilerlemesinden dolayı medeniyetler ortaya çıkmıştır. Medeniyet, ilk etapta milli kültürden doğduğu halde, ilerleyen zamanlarda komşu milletlerin medeniyetlerinden de pek çok unsurları almıştır. Oysaki bir toplumun medeniyetinde çok fazla bir ilerleme görülmesi zararlı olarak değerlendirilmiştir. Bu bakımda medeniyet toplumlar için oldukça önemli görülerek zihin benzetmesi yapılmıştır. Kültürü güçlü olan fakat medeniyeti zayıf bir millet ile kültürü bozuk ama medeniyeti yüksek olan başka bir devlet savaşa girerse, kültürü güçlü olan devlet her zaman üstün gelecektir (Gökalp, s. 73). Örnek verecek olursak Mısırlılar, medeniyete yükseklerde iken kültürleri bozulunca o dönemlerde yeni kurulmaya başlayan fars devleti ise, medeniyete henüz geri kalmakla birlikte, güçlü bir kültüre sahipti. Bu yüzden Farslar Mısırlıları yendi. Birkaç yüzyıl sonra da İranlılarda durum tersine dönünce Yunanlılara yenildi (Gökalp, s. 73-74). İlk aşamada toplum önce bir kültürel yapıda yoğrulur daha sonra medeniyet aşamasına geçer.

Gökalp toplumların iç içe geçmesinden kültürün doğduğunu farklı kültürlerin karışması ile medeniyetin oluştuğunu söylemiştir. O bir medeniyetin farklı pek çok ulusun ortak ürünü

olduğunu ifade etmiştir. Ona göre medeniyet, bir ulustan başka bir ulusa geçebilir. Ancak bir millet kendi kültürel dokusunu değiştiremez. Bu anlamda medeniyetin, bilim, metot ve akıl yardımıyla yayıldığı fikri ortaya çıkmıştır. Kültür toplumlarında ilk oluşan öğelerden biri olarak görülür. Bundan dolayı bir toplum kültür bakımından ilerledikçe siyaset ve dış dünyaya karşı da ilerleme gerçekleşecektir. Medeniyet kavramı aslında bir takım düşünce ve uygulama tarzlarının toplamı olarak ifade edilmektedir. Bu anlamda pozitif bilimler medeniyet kapsamına girmektedirler. Bir medeniyet birçok ulusu kapsayabilir. Diğer yandan her medeniyetin kendine ait bir mantığı ve yaşam alanı vardır. Bu özelliğinden dolayı medeniyetler birbirine karışmazlar. Bir toplumda medeniyetin gelişmesini sağlayan filozoflar ve düşünce adamlarıdır. Çünkü bilim ve teknik medeniyeti ortaya çıkarır. Oysa kültür duygu ve heyecana dayandığı için taklit edilemez, medeniyet başkalarından alınabilir fakat kültür alınamaz (Arslan, 2009, s. 46). Gökalp'in de ifade ettiği gibi kültürlerin karışımından medeniyet doğar. Bu bakımdan her toplumun ilk başta kültürleri vardır. Daha sonraları ise bu kültürlerin toplamında medeniyetler doğmuştur. Gerek yaşadığı dönem gerekse ilerleyen zamanlarda fikirlerinin etkili olduğu bir başka alan ise Gökalp'in eğitim ile ilgili görüşleridir.

Cumhuriyet döneminde eğitim anlayışının belirlenmesinde Gökalp'in fikirleri etkili olmuştur. Eğitim konusunun önemini değinerek eğitim ile ilgili görüşleri yaşadığı dönemde etkili olmuştur. Onun eğitimi olan ilgisi sosyolog kimliğiyle bağlantılıdır (Keklik, 2018, s. 56)

Gökalp, eğitimde nicelikten daha ziyade niteliğe önem vererek okullarda okutulması gereken pozitif bilimleri yaratıcı bilimler ve yaratılmış bilimler olarak iki şekilde sınıflandırmıştır. Ona göre yaratıcı bilimler gerçekleri araştırırken faal yöntemler kullanırlar. Âlimlerin ruhunda, bu yöntemlerin aktif bir biçimde devan ettirilmesine ilmi hayat olarak adlandırılır. Bu anlamda yaratıcı ilim, bu ilmi hayatı kapsar. Gökalp bir toplumun ilerlemesi için, öğrencilerin bilimsel yöntemleri öğrenip hayatta geçirmesini, ilmi buluş ve keşifler yapabilme gücüne erişmesini istemiştir. Ona göre eğer bir toplum bilimsel bakış açısına sahip olup, bilim adamları yetiştirebiliyorsa, öğrencilere ezbere dayalı, bireye ve topluma faydası olmayan şeyler öğretmez. Okullarda sorgulayan, okuduğunu idrak edebilen ve dahası bunlardan belli bir sonuca ulaşan bireylerin yetişmesine gayret eder. Gökalp bu durumu “Mütün-i şürühu ezber edenler malumatlı olur, fakat âlim olmazlar” (Güngör H. , 1997, s. 67-68) ifadesiyle açıklamıştır. Dolayısıyla Gökalp bir toplumda eğitim sistemini nasıl olması gerektiğini açıklamakla kalmamış aynı zamanda toplumda yetişen aydın kesimin de topluma nasıl yol göstereceği konusunda açıklamalarda bulunmuştur.

Metodolojik açıdan Gökalp'in sosyolojik görüşleri Durkheim'den etkilenmekle birlikte hem yöntem konusunda hem de Türk sosyolojisinin sorunlarına çözüm bulma konusunda kendine has görüş ve düşünceleri benimsemiştir. Bu anlamda Gökalp'in kültür ve medeniyet görüşlerinden geliştirdiği iki kültür nazariyesi Durkheim teorisinde yoktur. Gökalp eserlerinde toplumların kültürü yaratığına değinirken, Durkheim toplumları medeniyetin koruyucusu ve kaynağı olarak görmüştür. Gökalp sosyolojisinde Amerikan

sosyolojisi anlayışı gibi kültürü milli, medeniyeti ise uluslararası olarak değerlendirmektedir (Türkdoğan, 1989, s. 13).

Gökalp'in düşünceleri ve kültür tarihimizdeki öneminin hakkıyla anlaşılabilmesi için, o dönemde meydana gelen fikir hareketlerini birkaç cümle ile ifade etmekte yarar vardır. Dönemin toplumsal dinamiklerine bakıldığında Osmanlı Devleti, II. Viyana bozgunundan sonra, sürekli olarak bir gerileme dönemine girmiş olduğu için, devleti düştüğü bu durumdan kurtarmak ve ona eski güç ve kudretini kazandırabilmek adına çeşitli arayışlara başvurulmuştur. İslahat hareketleri bunların en önemlilerindendir. Başvurulan tedbirlerden biri de memleket aydınlarını ve devleti oluşturan unsurları, belirli temel fikirler etrafında toplayıp korumaktır., II. Meşrutiyet'ten sonra, Türk düşünürlerin ele aldığı temel sorun farklı etnik unsurlardan oluşan Osmanlı Devleti'nde yaşanan sorunlara yol gösterecek siyasi ideolojinin içeriği olmuştur. Bu bakımda Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük gibi fikir akımları ortaya çıkmıştır. Bu akımlardan her birinin güçlü savunucuları olmuştur (Korkmaz, 1989, s. 25-26).

Bütün izahlar çerçevesinde düşünüldüğünde Gökalp'in yaşadığı dönemde ilk etapta Fransız kültür karşılığı (hars) kelimesini Arapçadan karşılayarak kullansa da Türk edebiyatında bu ifade tutunamamıştır. Son yıllarda kullanılmaya çalışılan “ekin” de aynı akıbete maruz kalmıştır (Türkdoğan, 1989, s. 13). Bir yandan ülkeyi kurtarma mücadelesi verilirken aynı zamanda toplumun içinde bulunduğu kültürel bunalım ve bu bunalıma çare arayışları devam ettirilmiştir. Bu bakımda Gökalp kültür ve fikir tarihimizin inşasında adeta bir mimar konumunu üstlenmiştir. Bundan ötürü her toplumda olduğu gibi bizim toplumumuzda da Gökalp bir aydın olarak topluma ışık tutmuş ve toplumu ilerletmiştir. O, temelde Osmanlı zihniyetinin ve Osmanlı gelenek ve göreneklerinin değişmesini istemiştir. Onun, bu anlamdaki görüşlerini şöyle izah etmek mümkündür:

Gökalp Osmanlıcılık düşüncesinin Osmanlı Devleti'ne zarar verdiğini iddia etmiştir. Özellikle dil konusunda olumsuz eleştirilerde bulunmuştur. Ona göre Osmanlıcada Arapça kavramlarının bulunması Türkçeyi olumsuz etkilemiştir. o aynı zamanda Osmanlı Devleti bünyesinde bulunan diğer milletlerin kendi milli şuurlarına eriştiği ancak Türklerin kendi milli benliklerini kaybettiklerini savunmuştur. Gökalp'e göre Osmanlı Devleti içinde Arap Araplığını, Rum Rumluğunu, Yahudi Yahudiliğini korumuştur. Fakat Türk Türklüğünü inkâr edecek kadar benliğinden uzaklaşmıştır. Bu anlamda Gökalp ilk olarak Türk dilini yabancı kurallardan, yani Arap ve Acem etkisinden kurtarmak, Türk dilini halka indirerek sadeleştirilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bunun için de Arap ve Acem kurallarını literatürden çıkartılarak Türk gramerini hâkim kılmak gerektiğini söylemiştir. Halkın konuşma dili kullanılarak dil sadeleştirilmelidir. Şiirde aruz vezni terk edilerek, Türk dilinin kendi vezni olan hece veznine geçilmelidir (Vakkasoğlu, 1984, s. 40).

Gökalp halka doğru yönelen bir hareket ortaya çıkarmak için milli bir dil anlayışı istemiştir. O, dilde yarattığı çığır bakımından müspet görüyor. Yani kısacası Osmanlı düşünce geleneği halk uğruna değiştirmeye çalışmak çığırı bir defa yıkmayı görsün, yerine konacak şey önemli değildir (Vakkasoğlu, 1984, s. 40-41). Gökalp bu ifadelerden de anlaşıldığı

üzere her alanda kendi milli değerlerimize dönmeyi savunmuştur. O toplumu dilde, kültürde, sanatta, edebiyatta, milli olmaya çağırmıştır. Bu açıdan da halka doğru ifadesini kullanmıştır.

Gökalp milli kültürün sadece halkta var olduğunu aydınların, fikir adamlarının eğitim seviyeleri yüksek olduğunu ve onlar halktan ayrıldığını ifade etmiştir. Bunlar aynı zamanda medeniyete de sahiptirler. Gökalp'in tezhîp düşüncesi, bize onun halka doğru söylemlerini anımsatmaktadır. Gökalp İstanbul'da *Halka doğru* adlı yayınladığı bir dergide seçkinlerin halktan milli kültürü almak ve halka medeniyet götürmeleri için halka doğru gitmesi gerektiğini ifade etmiştir.

Milli kültürün kurallarına bağlı kalmak koşuluyla, medeniyet unsurlarının halka yayılmasında müessir bir rol oynamaktadır. O halde kültür ve medeniyet ayrımı, Gökalp sosyolojisinde bir ikili yapı değil, tersine, tezhîp aracılığı ile karşılıklı ilişki konumundadır. Bu ilişki, kalıcı bir çözüm oluşturduğu müddetçe sağlıklı olabilir, aksi takdirde, sosyolojik tabiriyle cemiyette yabancılaşıma yani normların bozulması olarak ifade edilen sosyal patolojik vakalarla oluşabilir (Türkdoğan, 1989, s. 16). Gökalp yurt dışında eğitim gören aydınlarımız içi *halka doğru* kavramını kullanmıştır. Bununla beraber *Halka doğru* adlı yayınladığı bir dergide aydınların halkla bütünleşmeleri gerektiğini ifade etmiştir. Çünkü O, halkı toplumun kültürel yapısını içerisinde barındıran milli bir hazine olarak görmüştür. Bu bakımda ona göre halk aydın olarak kabul edilen kesimlere kültürü öğretmeli, aydınlarda halka medeniyet götürmelidirler.

Gökalp eğitim-öğretimi bir parçadan ziyade bir bütün olarak değerlendirmiştir. Bu bakımdan bu bütünlük içerisinde de din eğitime de büyük bir ehemmiyet vermiştir. Gökalp'in din eğitim ve öğretimi hakkındaki ifadeleri, büyük ölçüde onun din hakkındaki fikirlerine dayanmaktadır. Fakat Gökalp'in çalışmaları incelenildiğinde, bu çalışmalarda dine dair bölümlere çokça yer verildiği görülmüştür. Bu durumu bir bakıma savunduğu sosyolojik ekolün bir gereği olarak kabul etmek de olasıdır. Bu bakımdan kültürü “millet denilen zümrede tezahür eden bağlılığın bütünü” olarak ıslah etme, düzeltme, düzenleme, ayıklama, saflaştırma ve seçme gibi kavramları akla getirebilir. Burada, Gökalp'in kullandığı tezhîbin karşılığı “eclectiq” (seçici) anlamında olsa gerekir. Tehzip, milli değerlerle milletlerarası değerler arasında seçici bir fiili ortaya koymaktadır (Türkdoğan, 1989, s. 16). Gökalp, dini kültürün önemli bir parçası olarak ele almakta, kültür kavramının tanımından başka bir şey olmayan değer hükümlerinin nitelendirilmesinde, dini duygunun bir yansımasını işareti olan *mukaddes* mefhumunu birinci sırada ele almaktadır. Bu durum da Gökalp'in genel eğitim profili içinde din eğitime verdiği değeri göstermektedir (Güngör H. , 1997, s. 69).

4. SONUÇ

Birey ve toplumlar sosyo-kültürel bir bütünlük içerisinde yaşarlar. Bir bütün içerisinde toplumların ele alınması Parsons, Sorokin gibi pek çok sosyoloğun ilgi konusu olmuştur. Toplumsal bütünlüğün temelini ise eğitim ve kültür oluşturmaktadır. Bu bağlamıyla tarih süreç içerisinde eğitim ve kültür sürekli olarak birbiriyle iç içe olmuştur. Türkiye'nin

düşünce ustalarından olan Ziya Gökalp, başta kültür olmak üzere eğitim, uygarlık, aydınlar ve benzeri konularında önemli değerlendirmelerde bulunmuştur.

Türkiye'nin ilk toplumbilimcisi olan Gökalp, Türkiye'nin sosyolojik düşünce geleneğinde özel bir yere sahiptir. Türkiye'de sosyolojinin temellerinin atılmasında, yerleşmesinde ve yeşermesinde emeği büyüktür. Onun görüş ve tespitleri üzerinde yapılan yorum ve yeni çalışmalar bu alanı zengin kılmıştır. Gökalp'ın Türk tarihine ve toplum yapısına yönelmesiyle, Türk sosyoloji araştırmalarında tarihi boyut üzerinde mercek tutmasına yol açacaktır. Bunun yanında Gökalp'ın milli sosyoloji fikri bir taraftan Türk toplum ve tarihini anlamada, problemlere çözüm getirmede yol gösterirken, diğer taraftan gündelik problemlerden bir diğeri olan batı medeniyetiyle etkileşimimizde karşılaşılan problemler çerçevesinde, yeniden değerlendirmeden yana bir görev yüklendiği anlaşılmaktadır.

Gökalp'ın kültür ve eğitim anlayışı Türk sosyolojisini etkilemiş ve Gökalp, Emile Durkheim'in etkisinde kalarak Türkiye'nin sosyolojik geleneğine kültür ve eğitim konularının muhtevalarını da bir araya getirerek modernleşme sürecinde milli değerlerin geliştirilmesi ve korunmasını savunmuştur. Hars ve medeniyet konusunda yapmış olduğu analiz, toplum olarak kimliğimizi yitirmeden modernleşebileceği düşüncesini ileri sürmüş bir sosyologdur. Eğitimi de kültür ve hars konusuyla içselleştiren Gökalp, aydınların Batıda almış olduğu eğitim ile ülkemize uygarlığı getirmeleri ve halktan da kültürü almaları noktasında aydın ile halkın karşılıklı etkileşimine vurgu yapmıştır. Eğitimin Türkiye'nin toplum yapısındaki önemine vurgu yapan Gökalp, Cumhuriyet dönemindeki eğitim politikalarına yön vererek milli eğitimin sisteminin yeşermesinde büyük bir paya sahip olmuştur.

Türk Sosyolojik Düşünce Geleneğinde Ziya Gökalp'ın Eğitim ve Kültür Anlayışı adlı bu çalışmanın toplumsal gerçeğimizi anlamamız noktasında katkı sağlamasının yanında; Gökalp'i ve Türkiye'nin sosyolojisi deyince akla gelen teorisyenlerimizi tekrar okumaya ve onlar üzerinde kafa yormaya vesile olur.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makalenin tüm süreçlerinde Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'nin araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarın herhangi bir kişi ya da kuruluş ile çıkar çatışması yoktur.

KAYNAKÇA

Aktay, Y. (2013). Türk Sosyoloji Tarihine Eleştirel Bir Bakış, Küre Yayınları.

- Arslan, M. (2009). Ziya Gökalp'te Kültür ve Uygarlık Anlayışı". *Atatürk ve Döneminde Medeniyete Bakışlar*. içinde İstanbul: Diyanet Vakfı Matbaası.
- Assmann, J. (2000). *Kültürel belek eski yüksek kültürlerde yazı, hatırlama ve politik kimlik*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Atasoy, F. (2020). *Milliyetçilik Tartışmaları: Sosyolojik Temellendirme Örnekleri*. Ankara: Net Kitaplık Yayıncılık .
- Baykan Sezer. (2019). *Sosyolojinin Ana Başlıkları* . İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Berkes, N. (1975). *Türk Düşününde Batı Sorunu*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Durkheim, E.(2018). Sosyolojik Yöntemin Kuralları, Pozitif Yayınları.
- Gökalp, Z. (tarih yok). İstanbul: 2005.
- Gökalp, Z. (1969). *Türkçülüğün esasları*. İstanbul: Varlık.
- Gökalp, Z. (1969). *Türkçülüğün Esasları*. İstanbul: Varlık.
- Gökalp, Z. (1976). *Makaleler I*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Gökalp, Z. (1977). *Makaleler III*. Ankara: Gündüz Matbaası.
- Gökalp, Z. (2013). *Kürt aşiretleri hakkında sosyolojik tetkikler*. İstanbul: Toker Yayınları.
- Gökalp, Z. (2006). *Felsefe Dersleri*, Sad. ve Yay. Haz.: Ali Utku-Erdoğan Erbay, Çizgi Kitabevi.
- Güngör, E. (2011). *Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik*. İstanbul: Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik.
- Güngör, H. (1997). Ziya Gökalp'e Göre Eğitim ve Din Eğitimi. *Türk Kültürü Dergisi*, s. 67-68.
- Gürsoy, Ş., & Çapçioğlu, İ. (2006). Bir Türk Düşünürü Olarak Ziya Gökalp: Hayatı, Kişiliği ve Düşünce Yapısı Üzerine Bir İnceleme. *AÜİFD*, s. 89-98.
- Kaçmazoğlu, H. B. (2015). Türkiye'de Sosyolojinin 100 Yıllık Birikimi Üzerine Bazı tespitler. *Sosyoloji Konferansları*, s. 29-55.
- Kaçmazoğlu, H. B. (2018). *Türk Sosyoloji Tarihi Üzerine Araştırmalar*. içinde İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Kaçmazoğlu, H. B. (2018). Meşrutiyet'en Günümüze Ziya Gökalp. *Türk Sosyoloji Tarihi Üzerine Araştırmalar*. içinde İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Keklik, E. (2018, Nisan). ÇAKÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. *II. Meşrutiyet Döneminde Eğitim Tartışmaları: Ziya Gökalp Milli Terbiye ve Satı Bey*, s. 47-69.
- Kongar, E. (1993). *Türk Toplum Bilimcileri* . İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Korkmaz, Z. (1989). Ziya Gökalp'in Kültür Tarihimizdeki Yeri ve Türk Dili. *Ziya Gökalp Sepmozyumu Bildirileri*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Yayınları.
- Köseoğlu, N. (2000). *Türk Milliyetçiliği ve Osmanlı*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Özyurt, C. (2014). *Modern Türk Düşüncesinin Sosyolojisi*. Ankara: Kadim Yayınları.
- Sezer, B. (2020). *Türk Sosyolojisinin Ana Sorunları*. İstanbul: Doğu Kitabevi.

- Tak, A. (2015). Gökalp'te kültür- medeniyet tartışması: kültürün kayboluşunun ve tarihsizleşmenin ironisi. *Ziya Gökalp kitabı*. içinde Ankara: Hece Yayınları.
- Tazefidan, K. (2017). Türkiye'de Kültürel Değişmenin Göstergesi Olarak Batılılaşma: Ziya Gökalp ve Niyazi Berkes Örneği . *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler enstitüsü Sosyal Bilimler Ana Bilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*. Kırıkkale.
- Tuna, K. (1986). Ziya Gökalp'in Milli Sosyoloji Anlayışı. *Sosyoloji Konferansları*.
- Tuna, K. (2015). Gökalp'in Türk Sosyolojisindeki Yeri. *Ziya Gökalp Kitabı: Türk Sosyolojisinin 100. Yılına*. içinde Ankara: Hece Yayınları.
- Türkdoğan, O. (1989). Ziya Gökalp ve İki Kültür Nazariyesi. *Ziya Gökalp Sempozyumu Bildirileri*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Yayınları.
- Vakkasoğlu, V. (1984). *Tarih Aynasında Ziya Gökalp*. Ankara: Cihan Yayınları.